

A POPULIZMUS VIZSGÁLATA DEMOKRÁCIAELMÉLETI PERSPEKTÍVÁKBAN

Antal Attila

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézet
és Politikátörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhely)

ÖSSZEFOGLALÓ

A populizmus alapvetően formálta és formálja át a demokráciáról való gondolkodásunkat és az egyre bővülő, a populizmus kérdéseivel foglalkozó szakirodalom egyik központi kérdése a populizmus és a demokrácia kapcsolatának teoretizálása. Jelen áttekintő tanulmány azt a célt tűzi ki, hogy bemutassa azokat a legfontosabb kortárs és nem kortárs (alapvetően külföldi, de részben magyar) politikaelméleti tendenciákat, amelyek a populizmust a demokrácia homlokterében elemzik. Ugyanakkor érdemes azt is hangsúlyozni, hogy a populizmussal kapcsolatos kutatásoknak és definiálási irányoknak pusztán egy részét képezi a demokráciaelméleti keretrendszer: sokan politikai ideológiának, mások politikai kommunikációs technikának és/vagy stratégiának tekintik a populizmust. Ebben a szakirodalmi áttekintésben ezúttal csak azokat az irodalmakat vizsgálom meg, amelyek a populizmust olyan jelenségnek látják, amely csakis a demokráciaelmélet oldaláról érthető meg, ugyanis – álláspontom szerint – ezek azok a meghatározási, elemzési irányok, amelyek a populizmus teljesebb megértéséhez közelebb vihetnek bennünket. A tanulmányban előkerülnek olyan, Magyarországon eddig igen kevésbé hivatkozott szerzők, akik az egyik oldalon a populizmust a demokrácia „patológiájaként” mutatják be, másrészt pedig azok, akik a populista demokráciát a demokrácia egy külön fajtájaként teorizálják.

Kulcsszavak: populizmus ■ demokrácia ■ demokráciaelmélet ■ populista demokrácia

KIINDULÓPONTOK

A politikatudományi szakirodalomra jelentős hatást gyakorolt a „populizmus korszelleme” (Mudde, 2004), hiszen a 2000-es évekre meglehetősen sokféle tudományos termék és kutatás foglalkozik a korszakunkat alaposan meghatározó populizmussal. Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy a populizmussal foglalkozó irodalom magát a populizmust meglehetősen sokféleképpen írja le, vagyis többféle politikaelméleti megközelítés van egyszerre forgalomban a populizmusról. Ez egyrészt mutatja azt, hogy milyen sokszínű a téma és sokféle politikatudományi nézőpontból vizsgálható, másrészt pedig zavarba ejtő is lehet, hiszen a populizmussal foglalkozni kívánó szerzőknek el kell

tudni helyezni magukat a populizmus definiálásával kapcsolatos szakirodalmakban. Jelen tanulmányban csak utalás szintjén foglalkozom a populizmus definiálási irányaival, s azokat csak utalásszerűen, illetve azért villantom fel, hogy megalapozzam azt, hogy milyen perspektívákat nyithat ki a populizmus demokráciaelméleti értelmezési keretben való elhelyezése.

A POPULIZMUS MEGHATÁROZÁSI IRÁNYAI, AZOK KORLÁTJA

Cas Mudde úgy véli, hogy a legtöbb, a témával foglalkozó kutató osztozik abban, hogy a populizmus egy patológikus, pseudo- vagy posztdemokratikus jelenség, amelyet a demokratikus értékek korrumpálódása termel ki (Mudde, 2004: 541.). Mudde először is elutasítja azt a tézist, hogy a populizmus valamilyen „normális patológia” lenne, szerinte sokkal inkább az a helyzet, hogy a populista és a populizmusról szóló diskurzus vált meghatározóvá a nyugati demokráciákban, ezért beszél Mudde „*populista korszellemről*” (Zeitgeistről) (Mudde, 2004: 542.). A szerző úgy véli, hogy a populizmusnak alapvetően két-féle megközelítése alakult ki. Az egyik szerint a populizmus nagyon emocionálisan és meglehetősen leegyszerűsítő módon azt szolgálja, hogy az emberek jól érezzék magukat. A populizmus célja az, hogy faékegyszerűségű megoldásokat nyújtson korunk problémáira. Mudde szerint ez a megközelítés meglehetősen problematikus és empirikus módon igen kevésbé megragadható, hogy mi az, ami nem racionális vagy éppen nem elég nyitott világunk összetettségére. Másodsorban a populizmus az olyan opportunista politika leírására szolgál, amelynek az a célja, hogy az embereket (a „népet”), illetve a szavazókat gyors megaláztatással töltse el, s egyúttal megvásárolja (alacsonyabb adók és pénzügyi előnyök ígéretével) szavazataikat.¹ Mudde úgy véli, hogy bár mind a két megközelítés megragad valamit a populizmusból, azonban annak csak a felszínét karcolja meg: az előbb leírt jelenség sokkal inkább a demagógiára és az opportunizmusra vonatkoznak (Mudde, 2004: 543.). Bár messze nincs tudományos egyetértés a populizmus definícióját illetően, azt azért elmondhatjuk, hogy a populizmus mindenképpen az „elit” és a „nép” viszonyával foglalkozik. Ezen a ponton érkezünk el tehát a legfontosabb kérdéshez, amely természetesen magának a populizmusnak a meghatározását is befolyásolni fogja. Végére is mi a populizmus: ideológia, valamilyen szindróma, politikai mozgalom vagy esetleg jelenség?

Mudde a következőképpen definiálja (Mudde, 2004: 543.) a populizmust: egy ideológia, amely úgy véli, hogy a társadalom végső soron két homogén és antagonistikus csoportra osztható, a „tiszta népre”² és a „korrump elite”, a politikának pedig a közérdeket kellene kifejeznie.³ A populizmus tehát

szemben áll az elitizmussal (amely a populizmus tükörképe, hiszen a morális elitre bízna a politikát, a morál nélküli tömegek helyett) és a pluralizmussal (amely szemben áll mind a populizmus, mind az elitizmus homogén megközelítésével és a társadalmat heterogén egyének és csoportok szövedékének tekinti).

Mudde (s nem mellesleg Laclau [1977]) tehát ideológiának tekinti a populizmust, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ugyanolyan szellemi kifinomultsággal vagy megalapozottsággal rendelkezne, mint a szocializmus vagy a liberálisizmus. Éppen ezért Mudde a populizmust egy „vékony középpontú” ideológiaként határozza meg, amelyben egy jól körülhatárolható középpont (természetesen a nép) köré szerveződnek a kellően ki nem dolgozott, szűkebb körű politikai koncepciók (Mudde, 2004: 544.). A populizmusnak ezen „vékonysága” teszi lehetővé azt, hogy viszonylag könnyen tud kapcsolódni más, megalapozottabb ideológiákhoz (kommunizmus, szocializmus, nacionalizmus, ökológizmus). Ezt a kapcsolódást továbbá elősegíti, hogy a populizmus sokkal inkább moralista, mint pragmatista, valamint az, hogy normatív módon tesz különbséget a nép és az elit között. A populizmus végsőkéig leegyszerűsíti a világot, s mindent a barát-ellenség dichotómiában szemlél, ahol a más álláspontot képviselők nem csupán ellenfelek, hanem magának a gonosznak a megtestesülései, így kiegyezésre sincs semmilyen lehetőség.

Mudde szerint a populizmus ideológiai irányultságú megközelítésétől eltérő irányzatok által középpontba állított jellemvonások (mint a karizmatikus vezetés, valamint a vezető és a nép közötti közvetlen kommunikáció) pusztán elősegítik, de nem határozzák meg a populizmust. Érdemes megjegyezni, hogy egyes szerzők szerint (például Laclau, 1977) a populizmus nem általában a népre, hanem elsősorban kiválasztott társadalmi csoportokra, osztályokra hivatkozik, akiket aztán magával a néppel azonosít. Mások, például Taggart (2000) visszautasítják a populizmus osztályközpontúságát és úgy érvelnek, hogy sokkal inkább egyfajta „hátszínját” kreál a populizmus, ahol az elképzelésük szerint erkölcsös és egységes népség él. Vagyis Mudde szerint a populisták számára a nép ugyanúgy egy elképzelt, mesterséges közösséget jelent, mint a nacionalisták számára a nemzet (Mudde, 2004: 546.).

Az ideológiai megközelítést vallja Abts és Rummens (2007) is, akik egyfajta „mögöttes” ideológiaként határozzák meg a populizmust, s ahogyan Mudde is (Freeden [1998] és Canovan [2002] nyomán), úgy a szerzőpáros is azt hangsúlyozza, hogy nincs kidolgozott komplex társadalomképe a populizmusnak. Abts és Rummens úgy vélik, hogy a populizmus olyan vékony központú ideológia, amely elsősorban a társadalom hatalmi szerkezetének struktúráival foglalkozik, s a következő – az irodalomban visszatérő – elemekkel jellemezhető a populizmus: a nép és az elit közötti kibékíthetetlen ellentét; népszuverenitás; a nép homogén egységet képvisel. Abts és Rummens, Mudde-ra

támaszkodó meghatározása szerint: a populizmus egy vékony középpontú ideológia, amely a népnek, mint homogén egységnek, a szuverén hatalmát támogatja.

Vannak, akik speciális diskurzusként és kommunikációs stratégiaként látják a populizmust (Hawkins, 2009; Taggart, 2000). Igen jelentős az a megközelítés, amely olyan politikai mobilizációs stratégiának tekint a populizmust, amely tipikus politikai retorikát használ és általában egy karizmatikus politikai vezető artikulálja a nép akaratát (Canovan, 1999). A populizmus felfogható sajátos szerveződésnek, illetve politikai stílusnak is. A populizmus értelmezhető akként is, hogy a komplex és az emberek számára érthetetlen problémákat fogyaszthatóvá teszi, s az emberek józan eszére apellálva rendkívül leegyszerűsítő megoldásokat kínál azokra. A populizmus itt említett jelentései tehát elsősorban a populista pártokra és a populista népvézérekre vonatkoznak, amelyek és akik valóban profi politikai stratégiaként, kommunikációs technikaként művelik a populizmust.

A hazai szakirodalomban is főként ezek a populizmus-elemzési irányok honosodtak meg, amelyek elsősorban a populista stratégia jellegét, a populista pártok és mozgalmak sikerességének okait elemezték (Hamberger, 2007; Tóth–Grajczjár, 2009). Ennél jóval tovább lép Enyedi (2015), aki a populista pártok mögötti ideológiai profilokat vizsgálja meg és arra kíváncsi, hogy a populizmusnak milyen ideológiai implikációi vannak. Ebbe a trendbe illeszkedik Körösenyi Andrásnak és Patkós Veronikának a komparatív, a magyar és az olasz populizmust vizsgáló írása (2015), amely szintén a populizmus ideológiai és politikai stratégiai (a politikai vezetéshez kötődő) természetét domborítja ki és bevezeti a liberális és illiberális populizmus fogalmát. Ezekon túl mindenképpen meg kell említeni egy nagyon fontos irányvonalat, amely a populizmus történeti gyökereivel foglalkozik (Bozóki, 1994). A populizmust mint történeti kategóriát vizsgálók a jelenséget elsősorban a magyar népi mozgalomban vélik felfedezni, illetve a populizmussal foglalkozó szakirodalom eredményeit próbálja meg tesztelni a népi irányzat esetében (Bartha, 2014).

Álláspontom szerint az említett meghatározási irányok jelentősen hozzájárulnak a populizmus jobb és teljesebb megértéséhez, ugyanakkor azzal a problémával küzdenek, hogy mivel a populizmus igen tág ideológiai spektrumot fog át, sokféle párt és politikus alkalmazhat populista stratégiát (gyakran olyanok is, akikre egyébként nem tekinthetőek definíciószerűen populistának), s ez szétfeszíti ezeket a definiálási irányokat. Továbbá az ideológiai, a politikai kommunikációs és stratégiai megközelítések nem adnak magyarázatot, hogy milyen viszonyban van a populizmus a demokráciával, hogyan hat a demokráciaelméleti gondolkodásra, s milyen alapvető feszültségeket eredményez egy populista fordulat a demokrácián. Éppen ezért jelen tanulmány azt a szakirodalmi hálót vizsgálja meg részletesebben, amely ezeket a dilemmákat veti fel.

A POPULIZMUS ÉS A DEMOKRÁCIA

„... nincs okunk azt hinni, hogy a priori kizárható egy olyan populizmus, amely egyik összetevőjeként az emberi jogokat tartalmazza”
(Laclau)

A populizmus mint a demokrácia patológiája

Mény és Surel (2002b: 2.) kifejti, hogy a populizmus kifejezést eleinte az észak-amerikai politikai mozgalmakra alkalmazták, amelyek az emberek hatalmát igyekeztek megvédeni a hatalmas vállalatok érdekével szemben. A populizmus értelme az '50-es és '60-as évekre jelentősen átalakult, egyre inkább a kevésbé fejlett (főleg dél-amerikai) országok karizmatikus vezéreivel és a formális választási szabályok betartásán alapuló rezsimjeivel azonosították, hogy a későbbiekben a Harmadik Világ diktatúráival olvadjon össze a kifejezés jelentése. Sőt, a populizmust végtére is elkezdték retrospektív módon alkalmazni és különféle történelmi szituációk megbélyegzésére használni. Mindez oda vezetett, hogy roppant nehézé vált annak megragadása, hogy mit is jelent valójában a populizmus és beszélhetünk-e egyáltalán egységes jelentésről és jelenségről, vagy pedig egymástól elszeparált felvillanásai vannak a nép bevonásának és az elitellenességnek a politikában. A helyzet azonban mára jól kimutathatóan megváltozott, hiszen a populizmus „visszatért” mind a politikába, mind pedig az akadémiai érdeklődési körökbe, hiszen napjainkra a nyugati politika egyik legfontosabb empirikus realitásává és politikai kihívásává nőtte ki magát. Ugyanakkor ez a jelentésváltozás messze nem oldotta meg a populizmus értelmezésével kapcsolatos problémákat: a populizmus olyan hívó szóvá vált, amelyet bármire (politikai mozgalom, politikus, kommunikáció) rá lehet húzni, amely szembenegy a demokratikus ortodoxia értékeivel, intézményeivel (Reybrouck, 2010). Vagyis Mény és Surel szerint a populizmus tulajdonképpen egyenlővé vált a *demokrácia patológiájával* (2002b: 3.).⁴ Taguieff szerint a populizmus nem más, mint a demokrácia ideológiai korrumpálódása, amely nem tanítani és oktatni szeretné az embereket, hanem sokkal inkább megrontani (idézi Mény–Surel, 2002b: 3.). Ugyanakkor mindez meglehetősen problematikus, hiszen a patológia csak a normál állapothoz képest értelmezhető, s ez a demokrácia esetében felettébb kérdéses, hiszen a demokrácia nem alapvető értékek tételezésén alapuló berendezkedés, hanem intézményi és eljárási szabályok összessége. Mény és Surel itt egy nagyon jelentős dologra tapint rá a populizmus vonatkozásában, nevezetesen arra, hogy ha ab ovo patológiaként kívánjuk tételezni a populizmust, akkor egyúttal arról is pontos véleményünk kell, hogy legyen, hogy *milyen* az a demokrácia, amelyhez képest meghatározzuk a populizmust: „Bármilyen, a patológiára vonatkozó utalásnak elkerülhetetlenül tartalmaznia kell a demokrácia egy definícióját, és ez a meg-

határozás számottevően különbözni fog az egyes politikai helyzetekben.” (Mény–Surel, 2002b: 4.). Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy a populizmus negatív értékelésére annak „kaméleon-természete” (Taggart, 2000: 4.) erősen alapot szolgáltat, hiszen a populizmus igen gyakran egy olyan „üres héj”, amit az adott korszellem és politikai trendek töltenek meg tartalommal, mindezt pedig súlyosbítja az, hogy magára a „népre” való hivatkozása is meglehetősen homályos lehet.

Természetesen a magyar vagy magyar származású szerzők is foglalkoznak a populizmus és a demokrácia viszonyával, ugyanakkor elsősorban abból a szempontból, hogy a populizmus milyen veszélyt jelent a demokráciára és ez ellen hogyan lehet védekezni. Ugyanakkor a demokrácia és a populizmus közötti mélyebb kapcsolat megragadására – éppen a populizmussal szembeni fenntartások miatt – nem vállalkoznak. A hazai szakirodalomnak tehát az a része, amely a populizmus és a demokrácia kapcsolatát vizsgálja, határozottan antipopulista. Csepeli György (2015) a politikai hisztériakeltés formájaként írja le a populizmust, amely keretei között a nép és a vezér találkozik és immáron nem lesz lehetőség plurális politikai alternatíva kialakítására, vagyis a demokráciát fojtja meg a populizmus. Más aspektusban, de hasonlóan negatív kontextusban foglalkozik John Lukács (2008) is a populizmussal, amely álláspontja szerint súlyosan deformálja és kiszolgáltatottá teszi a demokráciát. Szilágyi Ákos (2010) pedig a látványdemokrácia egyfajta paródiájaként fogja fel és karikőrözi ki – részben irodalmi eszközökkel – a populizmust, illetve a populista népvezért, ugyanakkor élesen érzékeltetni azokat a veszélyeket (a demokratikus politikai kultúra leépülése, a parlamentáris berendezkedés korrumpálódása), amelyeket szerinte a populizmus okoz. Mindenképp érdemes megemlíteni Gagyi Ágnes (2014) tanulmányát, amely nem illeszkedik ebbe az előbb vizsgált trendbe és megpróbálja a rendszerváltás antipopulista stratégiáját a globális hierarchiákhoz való felzárkózás, az ország alsóbbrendűségét elfogadó stratégiájának keretében értelmezni.

Populizmus, bizalom, demokrácia

Pierre Rosanvallon amellett érvel (2008), hogy a valódi demokráciák mindig terheltek voltak ellentmondásokkal és konfliktusokkal. Rosanvallon szerint a legitimáció és a bizalom két különböző dolog, még ha a képviseleti-demokratikus kormányzat elmélete össze is akarja őket mosni. A legitimáció procedurális tény és jogi terület, tisztán és vitathatatlanul a szavazatok következménye. A bizalom viszont sokkal összetettebb, egyfajta „láthatatlan intézmény”, s legalább három területen működik. Egyrészt a legitimáció kiterjesztéseként funkcionál, hiszen egy mégoly procedurális faktorhoz, mint a legitimáció, hozzáilleszt egy morális dimenziót (integritást) és egy szubsztantív dimenziót (a

közjóra vonatkozó elképzelést). A bizalomnak időbeli szerepe is van, hiszen gondoskodik arról, hogy a legitimitáció a jövőre is kiterjedjen. Végül a bizalom egyfajta intézményes „takarékoskodási” funkciót is ellát, hiszen számos hitelesítési és bizonyítási eljárást küszöböl ki (uó., 3–4.). Rosanvallon élesen világít rá, hogy a demokrácia történelmi problémája a legitimitáció és a bizalom közötti (sajnos egyre növekvő) szakadék. Mindezek alapján azt állítom, hogy a liberális demokrácia (mint az alkotmányosság keretei által meghatározott politikai berendezkedés) elsősorban a jogi legitimitáció procedurális kereteire helyezte a hangsúlyt és – amint alább látni fogjuk – a bizalmi faktort erőteljesen elhanyagolta.

Ugyanakkor a demokráciák különféle megoldásokat dolgoztak ki a legitimitáció és a bizalom közötti szakadék enyhítésére. Az egyik legtipikusabb törekvés a procedurális legitimitáció erősítése a közvetlen demokrácia eszköztárának bővítésével. Ezekben a kísérletekben a képviseleti demokrácia minőségének fokozása köszön vissza. Rosanvallon szerint e kompenzáció közepette bonyolult választéka alakult ki a gyakorlati intézkedéseknek, fékeknek és egyensúlyoknak, informális és intézményesedett társadalmi ellenhatalmaknak, amelyeknek az a célja, hogy ellensúlyozzák a bizalmi eróziót és kezeljék a bizalmatlansági helyzeteket (2008: 4.). Rosanvallon úgy véli, hogy eleget foglalkoztunk a képviseleti demokrácia diszfunkcióival, legitimitációs problémáival, s itt az ideje annak, hogy elővegyük a bizalmatlanság megszerveződésének kérdését is és egy széleskörű keretben tárgyalva azt, közelebb kerüljünk annak valódi természetéhez. Rosanvallon a politikai rendszer normális, sőt kifejezetten szükséges elemének tekinti a bizalmatlanságot.

Rosanvallon kétféle bizalmatlanságot különböztet meg: liberálist és demokratikus (uo.). A *liberális* bizalmatlanság intézménye meglehetősen kidolgozott, hiszen ez vezette Montesquieu-t és az Egyesült Államok alapító atyáit is akkor, amikor a hatalom koncentrációjának veszélyeire hívták fel a figyelmet. A liberális bizalmatlanság nem az állampolgárokat akarja megkoronázni, hanem meg akarja őket védeni az állami túlhatalomtól. Ennek legfontosabb garanciája az alkotmány, ahol testet ölt a liberális bizalmatlanság, amely egyfajta „megelőző hatalomként” funkcionál. A másik fajta bizalmatlanság *demokratikus*: ez egyrészt annak garantálására hivatott, hogy a választott képviselők betartják ígéreteiket, másrészt pedig nyomást gyakorol a kormányzatra, hogy az a közjót jelenítse meg és képviselje. Rosanvallon szerint a demokratikus bizalmatlanság a leginkább meghatározó jelenség a poszttotalitárius korban. A demokratikus bizalmatlanság sokféleképpen artikulálódhat, Rosanvallon azonban három megjelenési formáját írja le (s egyben ezek lesznek az általa leírt *ellendemokrácia* ellenhatalmi is): (a) hatáskörök felügyelete, (b) a megelőzés különféle formái és (c) az ítéletek tesztelése (uo.). Ellendemokrácián természetesen nem a demokrácia ellentettjét érti Rosanvallon, hanem éppen sággal a képviseleti (liberális) demokrácia támfalakkal való megerősítését,

olyan demokráciát, ahol a közvetlen hatalom átjárja a társadalmat. Más szavakkal az ellendemokrácia a demokratikus bizalmatlanság tartóssá tétele, ami egyfajta őrszemként egészíti ki a képviselői demokrácia epizodikus jelenségeit (a választásokat). Vagyis az ellendemokrácia egy nagyobb egység része, amely magába foglalja a demokratikus jogi intézményrendszert is, s utóbbiak kiegészítésére szolgál.

Álláspontom szerint a populizmus felfogható a Rosanvallon által leírt demokratikus bizalmatlanságnak és olyan ellendemokráciának, amely a liberális demokrácia hanyagságait igyekszik reparálni. A politikai bizalmatlanság demokratikus intézményei, vagyis az ellendemokrácia intézményei egyre fontosabbá válnak, hiszen korunk társadalmában egyre inkább erodálódik a politikába és a politikai intézményekbe vetett bizalom (lásd erre a hazai szakirodalomban: Boda, 2013). A társadalmi és technikai progresszió egyfajta kollektív bizalmatlansági viszonyrendszert eredményez, amelyekben az is kimutatható, hogy az emberek egymás iránti bizalmának felmorzsolódása együtt bontakozik ki a kormányzati intézményrendszerbe vetett bizalom roncsolódásával.

Populizmus: illiberális és demokratikus

A populizmus és a demokrácia közötti feszültség a demokrácián belüli ellentmondásokra vezethető vissza Mény és Surel (2002b) szerint. Az alkotmányos demokrácia ugyanis egy liberális alkotmányos pillér (amely az egyéni jogokat és a joguralmat hangsúlyozza) és egy demokratikus pillér (amely a népszuverenitást és a részvételt emeli ki) paradox kombinációjából jön létre (lásd erre részletesen: Mouffe, 2000). Ebbe már eleve hatalmas feszültség van kódolva, amelyet a populizmus (amely természetesen a demokratikus pillér túlhangsúlyozásában érdekelt) szét fog robbantani: ugyanakkor az vitathatatlan, hogy a populizmus a demokrácia homlokerén belül értelmezhető, s nem tekinthető eleve antidemokratikusnak (Mény–Surel, 2002b: 5–6.).

A populizmus demokráciafelfogása tehát illiberális, ami azt jelenti, hogy elveti mind a pluralizmus, mind a kompromisszumok gyakorlatát (a populizmus illiberális jellegének vizsgálatához lásd: Körösenyi–Patkós, 2015). A populizmus szerint a nép alapvetően homogén és ebből következően mindenkinek hasonló normái, érdeklődési körei vannak. Bármilyen politikai kompromisszum azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a tisztakezű nép bemocskolja magát a korrupst elit viselt dolgaival. A populizmus ezért tehát extrém módon felpörgeti a többségi elvet, még akkor is, ha a többség normáit és érdekeit éppen maguk a populisták vezetői formálják is. Mudde megfogalmazása szerint: „A populizmus a liberális demokrácia Achilles-sarkát célozza meg, amely a többségi elv és a kisebbségi jogok közötti belső ellentmondásban gyökeredzik.”

(Mudde, 2013: 3.). Ugyanis, amíg a demokrácia általában a népszuverenitáson és a többségi elven nyugszik, addig a liberális demokrácia az állami hatalom korlátozásán és a kisebbségi jogok alkotmányos védelmén: mind a két liberális pillér alkalmas a népszuverenitás és a többségi elv korlátozására. Ebben a vitában a populisták egyértelműen a „demokrácia oldalára” állnak, amelyet a nép és csakis a nép hatalmaként határoznak meg, amiből pedig a korrupált elitet ki kell zárni. Következésképp a populizmus (elvéleg) ellenez minden olyan intézményt és eljárást, amely alkalmas a direkt és közvetlen népakarat kifejezésének korlátozására.⁵ Mindez azonban meglehetősen ambivalensen érvényesül a gyakorlatban, hiszen a populista politikai szereplők erősíthetik és gyengíthetik országuk demokratikus intézményeit. Ugyanakkor – az előbb vázolt elméleti alapállás miatt – Mudde szerint az a tendencia rajzolódik ki, hogy a populisták inkább erősítik a népszuverenitás és a többségi szabály demokratikus aspektusait, többek között korábban kizárt vagy marginalizált csoportok bevonásával, plebiszcitárius politikai eszközök (úgy, mint a népszavazás vagy népi kezdeményezés) alkalmazásával. A populisták ezzel párhuzamosan aláássák a demokrácia fő liberális jellemvonásait, a kisebbségvédelmet, a végrehajtás hatalmának ellensúlyozását, tehát mindazon intézményeket, amelyekről úgy tartják, hogy a közakaratként felfogott többségi hatalom korlátozására alkalmasak. Ugyanakkor Mudde (2013) szerint bár az erős végrehajtáson alapuló többségi hatalom extrém formáit támogatják a populisták, de igen ritkán számolnák fel magát a demokráciát (mint a népszuverenitás és a többségi elv kifejeződését).

A populizmus logikája és Carl Schmitt

Abts és Rummens (2007) elfogadják azt a megközelítést, hogy a populizmus elhelyezhető a demokrácián belül, ugyanakkor felhívják arra a figyelmet, hogy az alkotmányos (liberális) demokrácia korántsem olyan problematikus vagy ellentmondásos, mint amely a populista reakciókból és ellenhullámból következik. Azzal érvelnek, hogy ha az alkotmányos demokrácia demokratikus pillére alatt értelmezzük a populizmust, akkor igen kevésbé tudunk arra reflektálni, hogy mikor válik az veszélyessé (Abts–Rummens, 2007: 406.). Éppen ezért a szerzőpáros egy speciális megközelítést ajánl, amely túllendül az alkotmányos demokrácia két (liberális és demokratikus) pillére közötti ellentmondáson.⁶ Kitartanak amellett, hogy az alkotmányos demokrácia egy sajátos belső logikával és koherenciával jellemezhető, amely szerint a demokratikus berendezkedésben a hatalmi pozíció „üresen” marad (uo.). Azt azonban ők is elismerik – ha nem is olyan radikálisan, mint Laclau-nál láthattuk –, hogy ez a megközelítés azonban kétféleképpen is eltorzulhat. A liberalizmus logikája

szerint a hatalmi pozíció el is tűnik és helyét a személytelen joguralom váltja fel.⁷ A populizmus logikája a hatalmi pozíció „üres helyét” a nép – mint homogén egység – elképzelt fogalmával tölti be. Abts és Rummens amellet érvel, hogy a populizmus e logikája Carl Schmitt elméletéből vezethető le (uók: 415–422.). Schmitt demokráciáról alkotott elképzélései szisztematikus leírását adják annak, amit a populizmus logikájának nevezhetünk – természetesen anélkül, hogy Schmitt maga a populizmus teoretikusa lett volna. Sokkal inkább az a helyzet, hogy Schmitt olyan elképzéléseket fejtett ki a politikáról, a demokráciáról, amelyeket éppen a populistának nevezett mozgalmak, pártok igazoltak vissza. A hazai szakirodalomban Schmitt politikaelméleti aktualitását Tallár Ferenc (2015) elemzi.

Schmitt szerint a demokrácia az összes állampolgár *létező identitásával* definiálható, ami azt jelenti, hogy a polgárok homogén politikai közösséget alkotnak, aminek azonos akarta van (ez a közérdek). Ez a tényleges identitás magában foglalja a szabályokat meghozók identitását is, s ez a megközelítés a szuverén nép egy speciális értelmezését adja, ahol a vezetők politikai legitimitása abból következik, hogy maguk is részvevői és egyben kifejezői, hangadói ennek a kollektív identitásnak. Abts és Rummens szerint a demokrácia ilyen identitásként való feltételezése egybevág a populizmus (általuk vallott) definíciójával, amely szerint a populizmus a homogén testként felfogott nép szuverén hatalma (Abts–Rummens, 2007: 415.). Schmitt ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az emberek politikai homogenitása nem jelenti azt, hogy túl kell lépni minden heterogenitáson vagy, hogy okvetlenül magasan centralizált – azt is mondhatnánk totalitárius – kormányzatra van szükség (Schmitt, 2002).

Abts és Rummens összeveti a demokrácia és a populizmus sajátos logikáit (a soron következő szempontokra, lásd 2007: 415–419.). A demokrácia egy nyitott és sokszínű társadalmat feltételez, amely egyúttal szimbolikusan integrált; a populizmus pedig egy elképzelt kollektív, zárt identitáson nyugszik, amely elnyomja az egyéni különbségeket. A populizmus logikájának ezen identitás-alapú megközelítése ellentmond az alkotmányos demokrácia képviselői megközelítésének. Schmitt szerint az embereket nem lehet képviselni, mert ezzel lemondanának önnön szuverenitásukról. Ezért szükség van egy *köztes identitásra* a szabályozók és a kormányzottak között, amely *köztes képviselet* útján jeleníti meg az emberek akarátát: mindez egy direkt jelenlétet, beépülést feltételez a népbe, hiszen a politikai vezér így tud közvetlenül hangot adni a nép egyetlen akarátának. A demokratikus logika értelmében az embereknek úgy kell felfogniuk a politikai közösséget, mint egység a sokféleségben. A társadalmi konfliktusok akként integrálódnak szimbolikusan és oldódnak meg, hogy átalakítva és átváltoztatva, politikai konfliktusokként kerülnek képviseletre. Ezért a politikai szintér általában és a parlament különös szinten a politikai egység megjelenítői, amelyek nem hajlandók arra, hogy a másságot

elnyomják és elősegítik azt, hogy az emberek akarata egy nyitott, folyamatos és közvetített konstrukcióban jelenjen meg. Amíg a populizmus a delibérációt, a titkost választást, valamint a társadalmi participációt a népakarat közvetlen kinyilvánítása előtt álló akadályokként fogja fel, addig a hatalom üres helyéből kiinduló demokratikus gondolkodás mindezeket kulcsfontosságúnak tartja a hatalomgyakorlás szempontjából. A populizmus szempontjából nincs szükség aktív állampolgárságra vagy az emberek bevonására hatalmi döntésekbe, hiszen a politikai vezér közvetlenül közvetíti a nép szavát. A populizmus továbbá a népakarat külső és antidemokratikus korlátaiként tekint az egyéni szabadságjogok alkotmányos garanciáira, amelyek egyébként a demokratikus logika középponti pillérei. A populizmus sohasem a teljes társadalmat kívánja integrálni, hanem csakis a „jó embereket”, és a schmitti barát/ellenség logika mentén kizárja a politikai közösségből az elitet, az idegeneket, a „másokat”. A demokrácia logikájában a közös politikai színtér a politikai közösség egységére utal, s létrehoz egy olyan közös szimbolikus teret, ahol a demokratikus konfliktusok meg tudnak jelenni és integrálódhatnak. Ezen a színtéren az ellenzéki pártok nem elpusztítandó ellenségként, hanem olyan legitim ellenfelekként, versenytársakként jelennek meg, akikkel a hatalom ideiglenes megszerzéséért versenyzik a kormányzat. Az ellenzék álláspontja tehát vitatható, politikai létjogosultsága viszont sohasem vonható kétségbe. A demokratikus ellenfelek tehát kölcsönösen elismerik egymást. Ezzel szemben a populizmus az ellenfélnek deligitimációjára tesz kísérletet, mivel a populista vezér és párt a nép egészét képviseli, így erre másnak már nincs lehetősége, az ellenfelek nem lehetnek legitim képviselők. Így a politikai ellenfélből ellenség válik.

A populista logika mindezek alapján tehát összeegyeztethetetlen Abts és Rummens szerint a hatalom korlátozásán és megosztásán alapuló, az egyéni identitásokat tiszteletben tartó és a közösség akaratának az egyénre való ráerőszakolása ellen tiltakozó (liberális) demokrata megközelítéssel. Ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy az alkotmányos demokrácia képviselési intézményei gyakran nem mutatkoznak rezponzívnak az emberek szükségletei és panaszai tekintetében, s a populizmus az alkotmányos demokráciával szembeni jogos elégedetlenségekből tud profitálni. Abts és Rummens szerint (2007: 420.) ez azonban nem változtat azon, hogy a populizmus nemcsak, hogy nem tekinthető az alkotmányos demokrácia demokratikus pillérével sem összeegyeztethetőnek (a liberális alapjogi pillérével végképp nem), hanem magának a demokratikus logikának a folyamatos elkorcsosulása. Végző soron a szerzőpáros felveti, hogy a populizmus csakis a politikai közösség állandó megosztásával, ellenségképzéssel és az ellenfelek folyamatos delegitimálásával maradhat fenn, mindez előrevetíti a populizmus totalitárius jellegét, s ezért nevezi Abts és Rummens a populizmust *proto-totalitáriusnak* (uók: 421.).⁸

A populizmus, amely kihasználja a demokrácián belüli feszültségeket

Canovan (1999) is rávilágít arra, hogy a populizmus által középpontban állított népi hatalomgyakorlás a közvetlen demokrácia alapját jelenti, de ennek ellenére egyáltalán nem tekintik a populistákat olyan demokratáknak, mint ők önmagukat. Felveti (1999: 7.) azt a dilemmát is, hogy ha akkora veszélyt jelent a populizmus a demokráciára, akkor mégis miért olyan nagy a támogatottsága? Canovan szerint az egyik válasz erre a paradoxonra az, hogy a populizmust mindig a liberális demokráciával vetik össze, amelyet evidenciaként tételeznek, s ebben a kontextusban a vele szemben álló illiberális populizmus csakis veszélyes lehet, hiszen annak parttalan többségelvűsége felülír minden kisebbségi jogot.⁹ Canovan szerint a második út, ahogyan a populizmust a demokráciára vonatkoztathatjuk az az, hogy a demokrácia ideája és realitása, ígérete és teljesítménye közötti elkerülhetetlen szakadékot hangsúlyozzuk (uő: 7–8.). Canovan úgy véli, hogy a populizmus egyik ilyenén megközelítése sem elégséges, hiszen amíg az első a liberális demokrácia belső feszültségein alapszik, addig a második úgy érvel, hogy az ideális demokrácia tulajdonképpen a populista álommal azonosítható, de a valódi demokrácia sohasem érheti el ezt.

Ezekkel szemben Canovan szerint a populizmus a demokrácia két, egymással feszültségben lévő természete („megváltó jelleg” és pragmatikus jelleg) közötti feszültséget használja ki és képes az állandó növekedésre. Canovan szerint (uő: 9–14.) a demokrácia „megváltó” logikája azt jelenti, hogy a nép szava „szent” és „Istentől való”, vagyis a nép önkormányzáshoz való jogát nem lehet korlátozni, a néphatalom és népszuverenitás (az emberek a forrása a legitim hatalomnak) a legfőbb hívószavai a demokrácia e jelentésének. A demokrácia pragmatikus természete miatt nem erőszakkal, hanem választásokkal oldjuk meg közös problémáinkat. A demokrácia pragmatikus oldala az intézményeket jelenti, azokat, amelyek létrehozzák, gyakorolják, és persze korlátozzák is hatalmat. E két természet szembenállása Canovan szerint nem azonosítható a liberális demokrácián belüli, a demokrácia és a liberalizmus közötti központi feszültséggel. Ugyanakkor a demokrácia jelzett két természete miatt kialakuló „légüres térbe” igen könnyen be tud nyomulni a populizmus (pl. a demokrácia toleráns jellege miatt viszonylag nehezen tudja önmagát megvédeni szélsőséges, a demokráciára veszélyes csoportoktól, sőt már annak a megítélése sem egyszerű, hogy egyáltalán melyek ezek a csoportok).

A populista demokrácia konceptualizálása

Úgy vélem, hogy a populizmust nem általában a demokrácia, hanem a liberális demokrácia patológiájaként érdemes felfogni (Mény–Surel, 2002b: 5.), ugyanakkor az kétségtelen, hogy a legutóbbi időkig a liberális (alkotmányos)

demokrácia volt a legerjedtebb és egyben domináns variánsa magának a demokráciának. Ugyanakkor az utóbbi évtizedek (szélső)jobboldali konjunk-túrája Európában azt bizonyította be, hogy a liberális demokrácia komoly vál-ságban van, hiszen alkalmatlanná vált az emberek biztonságigényének kielégí-tésére. Canovan (1999: 2.) kiemeli, hogy ehhez képest a képviseleti demokrá-cia teoretikusai, akik elkötelezettek a társadalmi részvétel mellett, lényegében alig foglalkoztak a populizmussal, amely időközben az egyik legjelentősebb mobilizáló erővé nőtte magát.

A populizmus bár a képviseleti demokráciát nem kívánja „felrobbantani”, de ellenséges a liberális/alkotmányos demokráciával szemben. A populizmus Mudde szerint ahhoz a jelenségcsoporthoz tartozik, amit Fareed Zakaria illiberális demokráciának nevez (2003). A liberális demokrácia – minden de-mokratikus retorika ellenére – pusztán egy összetett kompromisszum a népi demokrácia és a liberális elitizmus között, s éppen ezért csak részben lehet de-mokratikus. Ezért nevezi Margaret Canovan (1999) a populizmust a liberális demokrácián belüli demokratikus korlátok metsző kritikájának. A többségi demokrácia szélsőséges interpretációja szerint el kell utasítani mindent, ami az általános vagy többségi akarat korlátozására szolgál, többek között a ki-sebbségek alkotmányos védelmét, valamint a kulcsintézmények függetlenségét. Mindezek alapján joggal vetődhet fel bennünk, hogy a képviseleti demok-ráciának nemcsak liberális elgondolása, hanem populista megközelítése is el-képzeltető (Pappas, 2014: 3.). Ebben a megközelítésben tehát Pappas szerint nincs különbség illiberalizmus és populizmus között. Ugyanakkor álláspontom szerint a populizmus jóval szélesebb kört fog át és jóval sokszínűbb, mint az illiberalizmus: sőt éppen Laclau utal arra, hogy a populizmus kibontakozhat a liberális alapjogokkal együtt.

Már Lijphart (1999) a demokrácia egy alfajaként határozta meg a populista demokráciát. Pappas (2014) azt a célt tűzte maga elé, hogy a kortárs populiz-must újrakonceptualizálja (talán nem véletlen, hogy mindezt a görög példa mellett, magyar esettanulmánnyal igyekszik alátámasztani). Ennek fényében Pappas (2014) azt állítja, hogy a populizmus lehet ugyan demokratikus, de semmiképpen sem liberális, ezért a populizmusra bevezet egy „minimalista” definíciót, amely így nem más, mint *demokratikus illiberalizmus*. Vagyis Pappas szerint a populizmus besorolható a képviseleti demokrácia ernyője alá, csak a demokrácia e felfogása éppen nem liberális.¹⁰ Pappas szerint akkor alakul ki populista demokrácia, amikor a kormányzó erő(k) és a legnagyobb ellenzéki erő(k) egyaránt populista pártok.

Ezen a ponton felvethető, hogyan lehet a demokrácia e két formáját elkü-löníteni, s hogy hol vannak a határok? Rawls (2005) alapján azt mondhatjuk, hogy a demokratikus politika azon az alapvető ígéreten nyugszik, hogy a tár-sadalomban megvalósul az egymással inkompatibilis ideológiák együttélése, amelyek egyébként megosztják a szabad és egyenlő állampolgárokat, s igen

sokszor átfedik (*overlapping*) az osztály, vallási, földrajzi vagy más törésvonalakat. Minden ilyen megosztottság ellenére a liberális rendszerek alapvető sajátossága az „átfedő konszenzusokra” való törekvés (Rawls, 2005: 131–172.), méghozzá az alkotmányosság segítségével, amely egyensúlyt hoz a kiegyenlített társadalmi erőviszonyokba (pl. az emberi jogok garantálásával, az alkotmánybíráskodással). A populizmus Pappas szerint (2014: 3–4.) mindezek alapján a következő – egymással kölcsönös és egymást felerősítő – kategóriákkal jellemezhető (amelyek egyébként nagyon hasonlóak Mudde, valamint Abts és Rummens korábban bemutatott leírásához) (1. táblázat): először is azzal, hogy a társadalmat pusztán egyetlen törésvonal szabdalja fel, s ez osztja a politikai közösséget „jókra” és „gonoszakra”; másodsor a megosztó és polarizáló politika erőltetése a mérsékelt és konszenzusos politizálás helyett; végül a masszív ragaszkodás a többségi elvhez, továbbá erős vonzódás a személyi tekintélyhez, utóbbi akár felülírhatja a személytelen intézményekbe vetett bizalmat, de még a joguralmat is. A politikai liberalizmus kulcsa az, hogy a választók kontrollálhatják az intézményeket, s emiatt, továbbá a joguralom védőernyője miatt nem fog felettük zsarnoki hatalom kialakulni; a populizmus ezzel szemben azt ígéri, hogy az intézmények fogják szolgálni a népet, vagyis az intézmények (jogszabályok) nem emelkednek zsarnoki pozícióba, s mindezt maga a politikai vezetés/vezér garantálja.

A liberális és a populista demokrácia (Pappas, 2014: 4. felhasználásával)

Liberális demokrácia	Populista demokrácia
Többszörös törésvonalak, pluralizmus	Egy törésvonal
Átfedő konszenzus	Ellenségképző politika
Liberális alkotmányosság (kisebbségi jogok)	Többségi elv (majoritanizmus)

A populizmus mint a politikai közösség megkonstruálásának módja

Laclau (2011) jóval tovább megy és a populizmust nem csupán a demokrácia viszonyrendszerében helyezi el, hanem a populizmust a demokratikus politikai közösség, „a nép” egyik konstruálási módjaként, egy politikai logikaként határozza meg (2011: 138.) és – amint látni fogjuk – azt állítja, hogy a populizmus tulajdonképpen betölti/betölteti azt az „üres” hatalmi pozíciót, amelyet a modern demokrácia egyik legfontosabb jellemvonásaként láttatott a liberális paradigma.

Laclau a populizmus kapcsán többek között a társadalmi igény (*demand*) kategóriájából indul ki, amely egyszerre jelent kívánságot és követelést is, és a populizmus meghatározó jellemvonását abból a folyamatból vezeti le, ahogy a kívánságok átmennek, átfordulnak követelésekbe (2011: 90.): „Az igényekből követelések lesznek. Az olyan kielégített vagy kielégítetlen igényt, amely el-

szigetelt marad, demokratikus igénynek fogjuk nevezni. Az olyan igények sokaságát, amelyek egyenértékűségi artikulációjuk révén kiterjedtebb társadalmi szubjektivitást alakítanak ki, populáris igényeknek fogjuk nevezni – ezekkel kezdődik el, nagyon elemi szinten, a »nép« mint lehetséges történelmi cselekvő létrehozása. Embrionális formájában ez a populista konfiguráció.” (Laclau, 2011: 90–91.).

Laclau a populizmus előfeltételeit a következőkben határozza meg: az első a „népet” a hatalomtól elválasztó belső határvonal kialakulása; a második az igények egyenértékűségi illeszkedése, ami lehetővé teszi a „nép” megjelenését; Laclau szerint a harmadik előfeltétel az, hogy ezek a különféle igények a jelölés stabil rendszerévé egyesüljenek (2011: 91.).

Laclau a populizmus és a demokrácia vizsgálata kapcsán a képviseléstől indul ki, s azt veti fel, hogy alapvetően téves az a feltételezés, hogy vagy a politikai vezér képviseli a vezetettek akaratát, vagy fordítva a vezetettek a politikai vezérét (s utóbbi csakis a fasizmussal azonosítható). Laclau úgy véli, hogy okkal feltételezhetjük, hogy ez az alternatíva nem kizáró jellegű, s igenis lehetőség van demokratikus rendszerben is „fordított képviseletre” (vagyis, hogy a tömeg képviselje a vezér akaratát) (2011: 181.). A képviselő korántsem csak mechanikus végrehajtója a képviseltek akaratának, hanem részt vesz a képviseltek identitásának megkonstruálásában, sőt a képviselőtől függ a képviseltek identitása: „A képviselő funkciója nem egyszerűen az általa képviseltek akaratának továbbítása, hanem ennek az akaratnak a hitelesítése egy olyan közegben, amelyik más, mint amelyikben ez az akarat eredetileg létrejött. Ez az akarat mindig egy részleges csoport akarata lesz, és a képviselőnek be kell bizonyítania, hogy összeegyeztethető a közösség egészének érdekeivel. A képviselet természetéből adódik, hogy a képviselő nem pusztán passzív cselekvő, hanem hozzá is kell adnia valamit az általa képviselt érdekekhez. Ez a hozzáadott aztán tükröződik a képviseltek identitásában, és ez a képviselés folyamatának megváltozását eredményezi. A képviselés így kétirányú folyamat: a képviselttől a képviselő felé, illetve a képviselőtől a képviselt felé haladó mozgás. A képviselt saját identitása megalkotása tekintetében a képviselőtől függ.” (Laclau, 2011: 181.).

Laclau hozzáteszi: „Ha a legfőbb elérendő cél a nemzet egységes egészzé forrasztása, egy nemzet megteremtése, akkor nagy a kísértés azt mondani, hogy ezt egyetlen drámai szimbólum sokkal hatékonyabban elérheti, mint az egész képviseleti törvényhozás. Az igazi képviselet a karizma.” (Laclau, 1996: 106–107.). Ebben az értelemben a hatékony vezetés, illetve vezér a képviseletnél egy sokkal jelentősebb feladatot is ellát, nevezetesen magának a politikai közösségnek, pontosabban annak identitásának a megkonstruálását. Mindez persze nem fordulhat át abba, hogy a vezér arra kényszerítse a vezetetteket, ami az ő érdekeit szolgálja. Vagyis a képviseletnek egy populista rendszerben meg kell őriznie az említett kettős jellegét: egyszerre kell a nép felé és a nép felől irányuljon. Laclau ehhez még azt is hozzáteszi, hogy magának a vezérnek

a legitimitása (vagyis, hogy miért fogadják el legitim politikai vezetőnek) is magából a képviselőből fakad, vagyis a képviselő nem megelőzi, hanem létrehozza a képviselő legitimitását.

Laclau csak részben osztja (2011: 188–189.) Claude Lefort-nak (1988) a jól ismert tézisét, amely szerint a demokrácia forradalmi vívmánya (a feudális berendezkedésekhez és a totalitárius konstrukcióhoz képest), hogy a hatalom helye, a hatalmi pozíció (*locus*) egy *üres hely* lesz, s a hatalom birtoklása időről-időre újraosztásra kerül. Azt ugyan elfogadja, hogy bizonyos totalitárius mozgalmak populisták lehetnek, de azt elutasítja, hogy minden populistá, a nép megkonstruálására irányuló mozgalom totalitárius lenne (2011: 1989.). Bár az kétségtelen, hogy Laclau-t valójában nem maga az üresség érdekli, hanem az, hogy hogyan teremődik üresség a hegemónikus logikák működéséből. Mindezt a következőképp látja: „Szerintem az üresség nem strukturális hely, hanem az identitás típusa. Ha, mint Lefort gondolja – és ezen a ponton egyetértek vele –, egy társadalom szimbolikus kerete tart fent egy bizonyos rendszert, akkor a hatalom helye nem lehet teljesen üres. Még a legdemokratikusabb társadalomban is volnának szimbolikus korlátok, amelyek meghatároznák, ki foglalhatja el a hatalom helyét. A totális megtestesülés és a totális üresség között ott vannak a részleges megtestesülés fokozatai. Ezek a részleges megtestesülések pontosan azok a formák, amelyeket a hegemónikus gyakorlatok öltenek.” (Laclau, 2011: 190.).

Ezen a ponton jutunk el oda, hogy a populizmus valójában ezt a hatalmi ürességet hivatott – persze a modern demokrácia által felállított korlátokat figyelembe véve – részben betölteni. Laclau itt Chantal Mouffe (2000) érveléséhez fordul, aki szerint nem szabad automatikusan a modern demokráciát a hatalom üres helyével azonosítani. Mouffe szerint (2000: 2.) a demokráciát valóban „modernné” alakító vívmány az, hogy a „demokratikus forradalom” eljövételével ismét felmerül a jól ismert demokratikus elv, amely szerint a „hatalmat a népnek kell gyakorolnia”. Mindezt immár „az egyéni szabadságjogokra és az emberi jogokra nagy súlyt helyező liberális diskurzus által kialakított szimbolikus keretben” (idézi Laclau, 2011: 190.). Laclau éppen azért veti el a hatalmi pozíció Lefort által „szentnek” vélt ürességét, mert Lefort a demokráciát egy liberális szimbolikus keretrendszerben látatja és a demokráciát annak liberális formájával azonosítja. Laclau (és Mouffe) szerint azonban esetleges és nem szükségszerű a kapcsolat a liberális és a demokratikus hagyomány között, vagyis *a demokrácia nem szükségképpen liberális*,¹¹ egyéb (nem liberális) illeszkedési formák is elképzelhetőek tehát, s a népi szubjektivitás (nem liberális) megkonstruálása a demokrácia kulcskérdése lesz. Ebből az esetlegességből Laclau számára az következik, hogy a nép megkonstruálása a demokratikus működés elengedhetetlen feltétele: „Üresség létrehozása nélkül nincs »nép«, nincs populizmus, de demokrácia sincs.” (Laclau, 2011: 193.). Vagyis a demokráciában az üresség fogalmát a hatalom helyéről át kell helyezni az ezt a helyet elfoglaló alanyra, a népre. S itt visszatérünk a kiindulópontunkhoz, vagyis a

népnek a populizmus által való megkonstruálására, hiszen a demokráciához bizony egy demokratikus alanyra van szükség, amelyet – Laclau szerint – az egyenértékű igényeknek egy üres jelölő által összeillesztett együttese hozza létre. Ugyanakkor tehát az esetleges és nem szükségszerű, hogy ebben az együttállásban mi a liberális értékek (emberi jogok, szabadságjogok) szerepe, mert lehetnek a politikai közösség által közösen osztott, de lehetnek vitatott értékek is. A demokratikus, népszuverenitás-központú, populista hagyomány tehát korántsem zárja ki eleve a liberális értékeket, de nem is előfeltételezi (Laclau, 2011: 195.).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddigiekből is látható, hogy számtalan (paradigmatikus) értelmezési kerete lehetséges a populizmusnak. Ugyanakkor – részben e definíciós kísérletek jelzett korlátai miatt – a szakirodalomban az egyik legtöbb vitát kiváltó és legérdekesebb értelmezési irány a populizmus és a demokrácia kapcsolatának vizsgálata. A legnagyobb nehézséget az adja, hogy az alkotmányos (liberális) demokráciák két pillérével, azaz a liberális és a demokratikus pillérrel egyszerre kell foglalkozni, amikor populizmus és demokrácia kapcsolatát vizsgáljuk.

A szakirodalmi vizsgálódások alapján három pregnáns irányvonalat lehet elkülöníteni populizmus és demokrácia kapcsolatát illetően. Az egyik megközelítés szerint (Mény és Surel, 2002b) a populizmus egyfajta patológiája a demokráciának, s mint ilyen a demokrácia „ideológiai korrumpálódásaként” fogható fel, illetve a populizmus nem helyezhető el a liberális demokrácián belül. Vannak azok a megközelítések, amelyek arra az alapra helyezkednek, hogy a demokrácia nem szükségképpen liberális, s így elméleti értelme és gyakorlati relevanciája van az illiberális demokráciáról (Mudde, 2013; Zakaria, 2013) való beszédmódnak: ez lesz az eszmei helye a populizmusnak is. A populizmust a demokrácián belül konceptualizálók ugyanakkor nem vélekednek szükségképpen pozitívan a populizmusról: Abts és Rummens (2007) az alkotmányos demokrácia pozitívumait elemzik, valamint arra utalnak, hogy a hatalom „üres” helyét a populizmus – Carl Schmitt logikájának megfelelően – a homogén néppel töltené be. A demokrácián inneni megközelítésen belül juthatunk el aztán a *populista demokrácia* teoretizálásához (Pappas, 2014). A harmadik irány egészen egyedi, hiszen Laclau (2011) a populizmust a demokratikus politikai közösség, „a nép” egyik konstruálási módjaként határozza meg. Laclau koncepciója az egyik oldalon valóban érzékeli azokat a jelenségeket a liberális demokráciában, amelyeket a populizmust patológiának kikiáltók a populizmusnak tulajdonítanak, csak éppen azokat a liberális demokráciából folyó problémaként fogja fel.

Álláspontom szerint a politikatudomány előtt álló egyik legnagyobb, a populizmushoz kapcsolódó kihívás a populizmus és a demokrácia közötti vi-

szonyrendszer tisztázása, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy az általunk eddig demokráciának nevezett politikai konstrukcióról egyre többet megtudjunk, valamint ahhoz is, hogy újrakörvonalazzuk az így értett demokrácia alapvető pilléreit.

JEGYZETEK

- ¹ Mudde (2004: 542.), Abts és Rummens (2007) szerint a populista demokrácia közvetlen identitást csinál a kormányzóknak és a kormányzottaknak (Abts–Rummens, 2007: 408.).
- ² Canovan szerint a populizmus mind a hatalom intézményesedett rendjével szemben, mind a társadalom meghatározó értékei és elveivel szemben a népre hivatkozik, hozzá fellebbez (Canovan, 1999: 3.).
- ³ Mudde a későbbiek során is fenntartja és alkalmazza ezt a minimalista definíciót, kiegészítve azzal, hogy a populizmus egy makroideológia. Lásd erre: Mudde–Kaltwasser, 2013: 149–150.
- ⁴ Az egyik első szerző, aki patológiaként tekint a populizmusra: Wiles, 1969.
- ⁵ Érdeemes már most megemlíteni – s erre éppen a magyar helyzet, s a Fidesz példája mutat rá –, hogy a közvetlen demokrácia támogatása és előtérbe helyezése nem feltétlenül a populizmus sajátossága, hiszen a Fidesz jelentősen visszametszette a közvetlen demokrácia intézményes lehetőségeit (a népi kezdeményezés eltörlése, a népszavazás érvényességi kritériumainak nehezítése), s helyette a teljes egészében általa kontrollált „nemzeti konzultációt” támogatja (Enyedi, 2015: 52–53.). A populizmus antidemokratikus jellegével külön foglalkozom majd.
- ⁶ Amint azt korábban láthattuk a populizmus úgy lendül túl e problémán, hogy radikálisan a demokrácia mellett teszi le a voksát.
- ⁷ Érdeemes megjegyezni, hogy ezen a ponton Abts és Rummens (2007) érvelése összeér a populizmust a liberális/alkotmányos demokrácia homlokterében értelmező, korábban bemutatott megközelítésekkel, hiszen mind a két megfontolás a liberális/alkotmányos demokrácia kritikáját adja.
- ⁸ Abts és Rummens nem értenek egyet Chantal Mouffe arra vonatkozó javaslataival, hogy hogyan kell kezelni a feltörekvő szélsőjobboldali populista erőket. Mouffe szerint (2005a és 2005b) a mérsékelt pártoknak ugyan kifejezhetik „morális rosszallásukat” a populista erőkkal szemben, azokat *cordon sanitaire*-rel elszeparálhatják (Abts–Rummens, 2007: 422.), de a populisták elleni morális háború így egészen biztosan nem nyerhető meg, mert ezek az eszközök azokat az antagonizmusokat („mi” vs. „ők”) erősítik, amelyek a populisták számára fontosak és a populisták által felkorbácsolt társadalmi indulatok sem nyernek becsatornázást. Mouffe szerint éppen ezért a populista erőket úgy kell kezelni, mint a politikai élet egyéb legitim szereplőit és szükség esetén engedni kell a hatalomhoz való hozzáférésüket is. Abts és Rummens úgy érvelnek, hogy a szabadság és egyenlőség fundamentális etikai-politikai értékei, amelyek az inkluzívan értelmezett népszuverenitás középpontjában helyezkednek el, alapvetően ellentétesek a népakarat homogenizáló és kizáráson alapuló értelmezésével. Ezért számukra a populisták immáron nem normál politikai szereplők, hanem *politikai ellenségek*, akik alapvetően másként gondolkodnak a *hatalom helyéről*. Ezért a Mouffe-féle megoldás (elfogadás és hatalomba engedés) kivitelezhetetlen és a demokratikus logika elárulása lenne, sőt az emberek demokratikus értékrendjének az eróziójához vezetne (Abts–Rummens, 2007: 422.).

- ⁹ Canovan – nagyon találóan – utal arra, hogy a második világháború utáni politikatudósi generáció meglehetősen elfoglalt a tekintetben, hogy a populizmus óriási veszélyt jelent a liberalizmusra. Ilyen szerzők többek között: Sartori, Lipset, Kegan, Shils, Pateman és Kornhauser. Ezek a teoretikusok osztoznak a „demokratikus elitizmus” elméletében (Canovan, 1999: 7).
- ¹⁰ Riker (1982: 241.) valami hasonlótl állít: a liberalizmus és a populizmus kimeríti együttesen a demokrácia fogalmi körét.
- ¹¹ „Egyfelől itt van a liberális hagyomány, amelyet a törvény uralma, az emberi jogok védelme és az egyéni szabadság tiszteletben tartása alkot; másfelől a demokratikus hagyomány, amelynek fő eszméi az egyenlőség, a kormányzó és a kormányzott azonossága és a népszuverenitás. Nincs szükségszerű kapcsolat e két különálló hagyomány között, csak esetleges történeti illeszkedés.” (Mouffe, 2000: 2–3., idézi Laclau, 2011: 191.).

IRODALOM

- Abts, Koën–Rummens, Stefan (2007): Populism versus Democracy. *Political Studies*, Vol 55., 405–424.
- Bartha Ákos (2014): Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. *Múltunk*, 2014/4. 58–104.
- Bretter Zoltán (2002): Apolitika, depolitizálás, antipolitika – Carl Schmitt liberalizmus-kritikájának néhány eleme. *Világosság*, 2003/7–8., 43–52.
- Boda Zsolt (2013): *Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában.* Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Bozóki András (1994): Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 1994. 6. sz., 33–68.
- Canovan, Margaret (1981): *Populism.* NewYork, Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47 (1), 2–16.
- Canovan, Margaret (2002): Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In: Mény, Yves and Surel, Yves (ed.) (2002a): *Democracies and the Populist Challenge.* NewYork, Palgrave 25–44.
- Chwalisz, Claudia (2015): *The Populist Signal. Why Politics and Democracy Need to Change.* Policy Network and Barrow Cadbury Trust.
- Csepeli György (2015): A populizmus mint közösségi hisztéria. *Kritika*, 2015. 1–2. sz., 2–4.
- Enyedi Zsolt (2015): Paternalista populizmus a Fidesz és a Jobbik ideológiájában. *Fundamentum*, 2015/2–3., 50–61.
- Freedon, Michael (1998): Is Nationalism a Distinct Ideology? *Political Studies*, 46 (4), 748–765.
- Gagy Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 21., 298–316.
- Hamberger Judit (2007): A (baloldali) populizmus diadalmenete Szlovákiában: A Smer története. *Politikatudományi Szemle*, 2007. 2. szám, 53–77.
- Körösényi András–Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 2015. 2., 29–54.

- Laclau, Ernesto (1977): *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism – Fascism – Populism*. London, Verso.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro Kft.
- Lefort, Claude (1988): *Democracy and Political Theory*. Cambridge, Blackwell.
- Lukacs, John (2008): *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa Kiadó, Budapest.
- Mény, Yves–Surel, Yves (eds.) (2002a): *Democracies and the Populist Challenge*. New York, Palgrave.
- Mény, Yves–Surel, Yves (2002b): The Constitutive Ambiguity of Populism. In: Mény, Yves–Surel, Yves, 2002a: 1–24.
- Mouffe, Chantal (2005a): *On the Political*. London, Routledge.
- Mouffe, Chantal (2005b): *The „End of Politics” and the Challenge of Right-Wing Populism*. In: Panizza, 2005: 50–71.
- Mouffe, Chantal (2000): *The Democratic Paradox*. London, Verso.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39., 541–563.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mudde, Cas–Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2013): Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48., 147–174.
- Mudde, Cas (2013): *Are populists friends or foes of constitutionalism?* Policy Brief. The Social and Political Foundations of Constitutions. Oxford University.
- Panizza, Francisco (2005): *Populism and the Mirror of Democracy*. London, Verso.
- Pappas, Takis S. (2014): Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, 49., 1–23.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Rawls, John (2005): *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.
- Rawls, John (1999): *Theory of Justice*. Revidés Edition. Cambridge, The Belknap of Harvard University Press.
- Riker, William H. (1982): *Liberalism against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. New York, Waveland Press.
- Reybrouck, David Van (2010): *A populizmus védelmében*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Buckingham, Open University Press.
- Tallár Ferenc (2015): A politikai, avagy kísérletek egy „lehetetlen tárgy” megalkotására. Kortársunk-e Carl Schmitt? In: Uő. (2015): *Az áramlások terében*. 153–186.
- Tóth András–Grajczár István (2009): Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, válságok idején? *Politikatudományi Szemle*, 2009. 3. szám, 7–29.
- Urbinati, Nadia (2013): *The Populist Phenomenon. Raisons politiques*, 2013/3., N 51., 137–154.
- Wiles, Peter (1969): A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In: Ionescu, Ghita–Gellner, Ernest (eds.): *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. London, Weidenfeld & Nicolson, 166–79.
- Zakaria, Fared (2003): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, W. W. Norton.